
L'ACCIÓ DE TARRIDA DEL MÁRMOL

ANTONI DALMAU

Societat Catalana d'Estudis Històrics

RESUM

Fernando Tarrida del Màrmol, un enginyer cubanocatalà pràcticament desconegut de les generacions actuals, va ser un home fonamental en l'anarquisme del canvi de segle, no sols per les seves aportacions teòriques sinó també pel seu activisme incessant. Escapat per una rara fortuna de la repressió posterior a l'atemptat del carrer dels Canvis Nous de Barcelona (1896), va ser el responsable principal de la gran campanya que va desplegar-se per tot el món per tal de denunciar els empresonaments indiscriminats, les tortures dels calabossos del castell de Montjuïc i les execucions arbitràries. Publicista infatigable i entregat a tota causa de signe emancipador, va acabar els seus dies a l'exili de Londres, l'any 1915.

PARAULES CLAU

Tarrida del Màrmol, anarquisme, lliure pensament, procés de Montjuïc, Catalunya en els segles XIX-XX.

Anarchism at the turn of the 19th-20th century: the actions of Tarrida del Màrmol

ABSTRACT

Fernando Tarrida del Màrmol, a Cuban-Catalan engineer who is almost unknown nowadays, was fundamental to the anarchism at the turn of the 19th-20th century, not only because of his theoretical contributions but also because of his incessant activism. Having escaped, thanks to exceptional luck, the repression after the bomb attack in the street of Canvis Nous (Barcelona, 1896), he became the mainstay of the great campaign waged throughout the world to denounce the indiscriminate imprisonments, tortures in the dungeons of Montjuïc castle and arbitrary executions. A tireless publicist and devoted to all emancipating causes, he ended his days in exile in London in 1915.

KEYWORDS

Tarrida del Màrmol, anarchism, free thought, Montjuïc trial, 19th-20th century Catalonia.

Els fets que ens ocupen van succeir ara fa poc més d'un segle. Tanmateix, tot podria fer pensar que en realitat dormen en un passat molt més antic, ja que a penes en queda cap rastre a la memòria col·lectiva. I no cal dir que el personatge que volem treure de l'oblit, Fernando Tarrida del Màrmol (1861-1915), és avui un perfecte desconegut per a la immensa majoria de la població catalana.¹ Tot plegat dona prova d'un fet que ara no podem analitzar però que és tota una evidència i que ja ha estat observat i descrit per altres autors: i és que, passada l'efervescència de la recuperació del nostre passat recent en els anys de la transició a la democràcia, ben pocs investigadors continuen dedicant avui el seu temps a recuperar el rastre de la història del moviment obrer català, en general, o de l'anarquisme en particular.

D'aquest estat de coses n'hi ha un munt de proves, sens dubte, i n'hi haurà prou de retreure simplement un petit exemple: quan, no fa pas gaire i arran de la recuperació del castell de Montjuïc, hom s'ha referit a les execucions ignominioses que s'han produït històricament en aquest indret sinistre, és fàcil evocar la memòria del president Lluís Companys o bé, per als més atents, de Francesc Ferrer i Guàrdia. Ara bé: ja és un cas raríssim que algú recordi que, només una dotzena d'anys abans de la mort del fundador de l'Escola Moderna, en aquells mateixos murs van ser afusellats, en dues tandes, sis i cinc anarquistes totalment innocents que van ser acusats dels atemptats de la Gran Via o del carrer dels Canvis Nous... I que consti que no em refereixo pas a Paulí Pallàs o a Santiago

1. Deixant de banda les necrologies i les evocacions de l'època, els autors i les obres que més s'han ocupat de Tarrida han estat els següents: Teresa ABELLÓ i GÜELL, *Les relacions internacionals de l'anarquisme català (1881-1914)*, Barcelona, Edicions 62, 1987; Teresa ABELLÓ i GÜELL, a l'obra col·lectiva de M. Teresa MARTÍNEZ DE SAS i Pelai PAGÈS (coord.), *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*, Barcelona, Universitat de Barcelona / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, p. 1354; Frank FERNÁNDEZ, *La sangre de Santa Águeda. Angiolillo, Betances y Cánovas*, Miami (EUA), Ediciones Universal, 1994; Miguel ÍÑIGUEZ, *Enciclopedia histórica del anarquismo español*, Vitòria, Asociación Isaac Puente, 2008, p. 1676; i ATENEU LLIBERTARI ESTEL NEGRE, *Anarcoefemerides*, pàgina web, 2 d'agost de 2010. Una breu nota biogràfica de Tarrida a Pedro VALLINA, *Mis memorias*, Caracas i Mèxic, Tierra y Libertad, 1968 i 1971, vol. 1, p. 127.

Salvador, executat l'un a Montjuïc (1893) i garrotat l'altre al Pati dels Corders (1894), ja que aquests dos darrers van confessar-se autors dels atemptats de la Gran Via i del Gran Teatre del Liceu, respectivament.²

Així, doncs, encara sabem poc i hem oblidat molt sobre la història d'un moviment obrer que, en el cas de Catalunya, va tenir durant setanta o vuitanta anys una matriu majoritàriament anarquista. I, ja que parlem aquest vespre del tombant del segle XIX al XX, hem anat oblidant —o en sabem ben poc— tota una generació d'homes i dones que van alimentar ideològicament el moviment llibertari d'aquells anys. Cenyint-nos només a l'àmbit estricte de Catalunya, penso ara en noms tan evidents com ara Fernando Tarrida del Marmol, Joan Montseny (*Federico Urales*), Teresa Claramunt o Teresa Mañé (*Soledad Gustavo*), sense menystenir els qui van quedar en la llunyania, com els tipògrafs barcelonins Pere Esteve i Antoni Pellicer, que ben aviat van travessar l'Atlàntic, o el bohemí malagueny Teobaldo Nieva, que acabaria apartat de l'anarquisme. Uns noms, tots ells prou rellevants, que enllaçaven amb la generació anterior mitjançant dos homes pont en situació certament diversa: d'una banda, el reusenc Josep Lluнас i Pujals, que, encara que continués publicant *La Tramontana*, s'havia allunyat de fet del moviment i, de l'altra, Anselmo Lorenzo, el qual, després d'haver estat expulsat de la Federació Obrera el 1881, reapareixia precisament aleshores i es mantindria encara intel·lectualment actiu una colla d'anys.

Es tracta, doncs, d'un col·lectiu que va prendre el relleu dels que podríem anomenar els supervivents de la generació fundacional de l'anarquisme català i que, fet i fet, va sortir a la llum arran del primer i el segon Certamen Socialista, entre 1885 i 1889. Aquesta gent va tenir un activisme infatigable, i va deixar escrites milers de pàgines que dormen a les hemeroteques, quan de fet van nodrir no solament la ideologia, sinó també les esperances i l'imaginari col·lectiu del moviment obrer català durant molt i molt de temps.

Entre els membres d'aquesta generació, evoquem avui en concret un nom imprescindible, del qual s'han celebrat fa poc els 150 anys del naixement i del qual hem enllestit la biografia completa, que fins ara ningú no havia elaborat: ens referim a Fernando Tarrida del Marmol, el cèlebre enginyer cubanocatalà que va encapçalar tot el moviment de protesta internacional contra els empresonaments i les tortures derivats de l'atemptat del carrer dels Canvis Nous de

2. Antoni Dalmau, *El procés de Montjuïc. Barcelona al final del segle XIX*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona / Base, 2010.

Barcelona (1896) i contra les arbitrietats i les condemnes de l'anomenat procés de Montjuïc que van seguir-lo poc després.

Com en tants altres casos, hi ha molts errors d'informació i moltes facetes desconegudes al voltant d'aquest home de ciències i lliurepensador, que cridava l'atenció pels seus orígens clarament benestants, per la seva notable preparació intel·lectual i per les seves elaboracions teòriques, uns trets realment molt poc corrents en l'anarquisme de l'època. Un darrer element distintiu ja pertany estrictament a la personalitat i al caràcter, i té a veure amb les qualitats que tothom li reconeixia: sinceritat, generositat, intel·ligència, humilitat, lleialtat i, sens dubte, un magnetisme personal ben singular. Per si fos poc, era un escriptor clar i concís i un brillant orador a les tribunes, que s'acompanyava d'una gesticulació vivíssima de les mans i del cos que en feien, en paraules de l'historiador Max Nettlau, un autèntic *perpetuum mobile* parlant.³

L'ENGINYER ANARQUISTA

Tarrida va néixer a Santiago de Cuba el dia 18 d'agost de 1861,⁴ fill d'un industrial sitgetà casat amb una criolla que, havent quedat vidu, va decidir abandonar l'illa on l'havien enviat quan tot just tenia deu anys i va tornar a la vila natal amb els seus quatre fills. Instal·lat a Sitges quan s'acostava ja a la cinquantena, hi va crear la primera fàbrica de calçat d'Espanya, una indústria que tenia una producció diària de dues mil sabates i que donava feina a quatre-cents treballadors. Dels seus fills, el tercer, Fernando, va ser educat en un col·legi de Sant Gervasi i posteriorment enviat a un *lycée* de Pau, al Bearn, on hi havia tradició de presència d'hispanoparlants. En aquell centre va fer-se amic de Louis Barthou (1862-1934), l'home que segons sembla l'hauria convertit al republicanisme i que més tard seria ministre en quinze governs i president del

3. Carta de Max Nettlau a Avenir Rossell, resident a Montevideo, de data 19 de juny de 1934; reproduïda a *L'Actualité de l'Histoire. Bulletin trimestriel de l'Institut français d'Histoire sociale*, 32, agost-setembre 1960, p. 46.

4. Entre diverses fonts coincidents, seguim la documentació que obra en el seu expedient de naturalització britànica, que es troba als National Archives britànics (Kew, Regne Unit), Home Office 144/1179/217139. Erròniament, diverses fonts donen l'Havana com a lloc de la seva naixença, confusió en què ja van recaure almenys Max Nettlau i Federico Urales. Altres fonts donen com a data del natalici, també erròniament, el 2 d'agost.

consell de ministres francès durant vuit mesos (1913). Després, Tarrida va graduar-se com a enginyer industrial en l'especialitat de Química a la Universitat de Barcelona (1886).

De seguida, però, aquell noi va renegar dels seus orígens familiars benestants i va buscar-se la vida pel seu compte, donant classes primer en una acadèmia de Madrid i després en diverses escoles burgeses de Gràcia, per acabar dirigint una Acadèmia Politècnica que preparava els seus alumnes per entrar a l'escola d'Enginyers Industrials. Mentrestant, i gràcies sobretot a la seva voracitat lectora incorregible, Tarrida –que va foguejar-se d'estudiant en les vetllades que organitzava la Institución de Escuelas Laicas de l'inefable excomandant i lliurepensador menorquí Antoni Tudury i Pons– va fer el pas de les incipients idees republicanes a la militància en el moviment llibertari quan tot just tenia divuit anys. És d'aquesta època també l'inici de la profunda amistat que mantindria tota la vida amb Anselmo Lorenzo, el *patriarca* anarquista. Aquesta evolució –i també aquesta amistat personal– es van consolidar en diverses plataformes i publicacions que en aquells anys van mantenir un activisme indefallent: ens referim al grup *La Luz. Círculo Libre Pensador de Barcelona*, fundat el 1885 per una colla de republicans i anarquistes maçons encapçalats per Rossend Arús; la «revista sociològica» *Acracia*, sens dubte la millor publicació anarquista espanyola del segle XIX, fundada el 1886 per Rafael Farga Pellicer i Anselmo Lorenzo; i el Círculo Obrero La Regeneración, del carrer de Sant Oleguer de Barcelona, que des de 1887 editava el diari col·lectivista *El Productor*. Cal dir, també, que aquesta gent vinculada a *Acracia* i *El Productor* s'agrupava sota el nom de Benevento –en record del moviment insurreccional italià de 1877– i s'identificava igualment amb el nucli de tipògrafs anarquistes del taller editorial La Académica: en definitiva, parlem de noms com Pellicer Paraire, Anselmo Lorenzo, els germans Torrents i Ros, Indalecio Cuadrado, Pere Esteve, etc.

El jove Tarrida, doncs, formava part de totes aquestes iniciatives i no parava d'escriure articles i de donar conferències i mítings. Començava, també, a fer aportacions teòriques que deixarien petja. La primera de totes ja no l'abandonaria mai i consistia a conferir a les teories i als posicionaments llibertaris la solidesa de la ciència, davant de la qual «s'han d'inclinar el dogma i la preocupació [és a dir, la fe religiosa]». Per això se servia sovint d'exemples i d'imatges del món científic, recorria a les fórmules matemàtiques o apel·lava en tot moment a la lògica continguda en l'economia, la matemàtica o l'astronomia. Però la formulació que va donar-li més popularitat va ser sens dubte la de l'anarquis-

me sense adjectius», que oferia una sortida, almenys en el pla teòric, als debats apassionats i relativament estèrils que el moviment anarquista del seu temps va alimentar al voltant de com funcionaria econòmicament la societat futura, aquella que naixeria l'endemà de l'esperada «revolució social». Ell va presentar-la en el Segon Certamen Socialista (Barcelona, novembre de 1889) resumint-la en aquesta síntesi definitiva: «Entre las varias teorías revolucionarias que pretenden garantizar la completa emancipación social, la más conforme con la Naturaleza, la Ciencia y la Justicia es la que rechaza todos los dogmas políticos, sociales, económicos y religiosos, esto es, la *Anarquía sin adjetivos*». Era una visió que evitava haver-se d'inclinar a favor de les posicions dels col·lectivistes o dels anarcocomunistes –els dos sectors en pugna– i que presentava l'anarquisme lliure de l'estricta dependència del món societari o sindical.⁵

Altres aportacions interessants de Tarrida que ara no podem analitzar tenen a veure amb el seu posicionament en el terreny de l'agnosticisme científic i en la definició del que ell en deia *el zero de l'autoritat*, una tesi que negava la virtualitat de l'anarquia absoluta –és a dir, de la supressió completa de totes les manifestacions de l'autoritat–, com una manera d'evitar la temptació d'una visió dogmàtica i utòpica del progrés i de mantenir viu un estímul constant en la lluita per assolir la felicitat general. I diguem també que, en un terreny més tàctic, a les acaballes de 1890 Tarrida va sostenir una interessant polèmica amb l'anarquisme francès, que era ferotgement individualista, al voltant del model d'organització que més convenia al progrés de l'anarquisme.⁶

Aquells anys, doncs, van ser un temps d'efervescència i d'activisme infatigable, en els quals Tarrida era reclamat de manera constant a participar en tota mena d'iniciatives. En particular, no hi havia acte llibertari o lliurepensador a

5. Vegeu José ÁLVAREZ JUNCO, *La ideología política del anarquismo español (1868-1910)*, Madrid, Siglo XXI, 1976, cap. 13, p. 341-374, i Jordi PIQUÉ I PADRÓ, *Anarco-col·lectivisme i anarco-comunisme. L'oposició de dues postures en el moviment anarquista català (1881-1891)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, p. 65-72. El text original a *Honor á los Mártires de Chicago!*, Grupo «Once de Noviembre», *Segundo certamen socialista. Celebrado en Barcelona el día 10 de noviembre de 1889 en el Palacio de Bellas Artes*, Barcelona, Establecimiento Tipográfico La Academia, 1890.

6. *La Révolte*, any III, 51, 6 de setembre de 1890, i any IV, 1, 13 de setembre de 1890. Traducció castellana de Vladimiro Muñoz, reproduïda entre d'altres a *Reconstruir*, Buenos Aires, 78, maig-juny 1972, i a Vladimiro Muñoz, *Antología ácrata española*, Barcelona, Grijalbo, 1974, p. 29-39.

Catalunya (i també al País Valencià) on l'enginyer cubanocatalà no fos cridat a enardir el públic amb la seva «paraula inflamada» i la seva intel·ligència preclara. Van ser els anys, també, de les primeres assistències als congressos internacionals dels lliurepensadors, de l'ensenyament laic o del moviment obrer, en els quals Tarrida, aprofitant també el seu coneixement de diversos idiomes, feia intervencions que fugien sempre del mer doctrinarisme i que cercaven l'establiment de terrenys comuns, és a dir, la conciliació, entre els diversos corrents de pensament.

EL PROCÉS DE MONTJUÏC I ELS SEUS EFECTES

Com és prou sabut, i per raons que ara no és el moment de reiterar, el moviment anarquista va ser arrossegat en la darrera dècada del segle XIX per una dinàmica que també s'estava desenvolupant en altres països europeus i que posava l'accent en un individualisme radical i en l'anomenada propaganda pel fet, fins recaure en una onada terrorista que va ser alimentada al seu torn per la ferotge repressió dels governs oligàrquics de l'Espanya de la Restauració. Aquest esclat va tenir els seus moments més àlgids en la tríada dels atemptats de la Gran Via contra el capità general (el dia de la Mercè de 1893), del Gran Teatre del Liceu contra la burgesia barcelonina (un mes i mig més tard) i del carrer dels Canvis Nous (durant la processó de Corpus de Santa Maria del Mar). Aquesta darrera bomba, que va ser d'autoria incerta i que va explotar el 7 de juny de 1896, va causar dotze morts i una cinquantena de ferits. En aquest cas, l'explosió va ser el desencadenant d'una duríssima resposta repressiva per part de les autoritats que va comportar la clausura de tots els centres obrers i un gran nombre d'emprisonaments arbitraris –probablement prop d'un miler i, per tant, molts més dels 400 que solen esmentar-se–, entre els quals el de Tarrida de Mármol. Ell, tanmateix, va aconseguir abandonar el castell de Montjuïc al cap de trenta-vuit dies, gràcies a la influència dels seus amics i parents. En aquest sentit, cal dir que va ser l'únic emprisonat que en va poder sortir, i que el capità general es lamentaria sempre més d'haver cedit a les pressions que va rebre en aquell moment a favor de l'alliberament d'aquell professor de tan bona família.

Un cop alliberat, Tarrida va exiliar-se a París, on va desplegar una activíssima campanya internacional de denúncia dels emprisonaments i de les terribles tortures que van abatre's sobre molts dels detinguts, així com de les irregularitats

processals i de l'arbitrarietat de les condemnes, que el 4 de maig de 1897 van portar cinc homes innocents (Tomàs Ascheri, Joan Alsina, Lluís Mas, Josep Molas i Antoni Nogués) davant un escamot d'execució i molts altres anarquistes als presidis espanyols o bé a l'exili. La campanya, que va arrencar amb la publicació de diversos articles ressonants de Tarrida a *La Revue Blanche* dels germans Natanson i a *L'Intransigeant* d'Henri Rochefort, va saltar també al Regne Unit i va començar a despertar diversos ecos a la premsa espanyola i, en un grau menor, a la catalana, atemorida encara per les mesures d'excepció d'aquell moment. Molts periòdics d'altres països s'hi van anar adherint de manera progressiva i els actes i els mítings promoguts per entitats de tota mena van proliferar per tot Europa i van obtenir una gran ressonància.

Pel camí, Tarrida del Màrmol va veure's obligat a abandonar França i va instal·lar-se a Londres (agost de 1897), on restaria fins al final de la seva vida. Mentrestant, la campanya contra el procés de Montjuïc va guanyar noves adhesions i va potenciar-se encara més, amb la creació de nombrosos comitès de suport, a Europa, als Estats Units i a l'Amèrica llatina. En aquest sentit, fer el seguiment dels actes en què va participar l'enginyer català i dels periòdics que es van fer ressò dels seus articles es fa gairebé impossible: la seva energia i el seu activisme van ser realment infatigables. Simultàniament, Tarrida havia creat uns anomenats Tribunals d'Honor contra les autoritats polítiques, militars i policials espanyoles i havia resumit els eixos de la seva denúncia en un llibre, *Les Inquisiteurs d'Espagne. Montjuich, Cuba, Philippines*, que de seguida va merèixer tres edicions. Traslladada la campanya al si de la premsa i de la societat espanyola, amb l'ajut decisiu de personatges com Federico Urales o Alejandro Lerroux i també dels sectors republicans, tota aquesta agitació va acabar fent possible la promulgació d'un indult vergonyant el gener de 1900, que per a la majoria dels afectats va traduir-se en un desterrament ignominiós fora del territori espanyol. Va venir llavors la feinada d'acollir dignament els exiliats i de prosseguir encara la campanya cercant l'alliberament definitiu dels darrers empresonats, molts dels quals, pares de família que portaven l'únic jornal de casa seva, havien restat mesos i mesos, i fins i tot anys, engarjolats sense que mai ningú ni tan sols els arribés a prendre cap mena de declaració. Tanmateix, quedava encara un darrer objectiu: la revisió o la declaració de nul·litat del procés. Però aquest mai no arribaria a assolir-se, a desgrat dels esforços incessants d'un altre il·lustre pres del castell de Montjuïc, Pere Coromines, fins i tot durant el temps de la Segona República, quan era conseller de Justícia i Dret. Abans, però, amb el pas del

temps i amb el retorn gradual de la majoria dels desterrats a Catalunya, la campanya s'havia anat esllanguint lentament en el transcurs dels primers anys del segle xx.⁷

CORRESPONSAL I ACTIVISTA A LONDRES

Quan els efectes del procés de Montjuïc van anar minvant, va restar-li a Tarrida del Màrmol una vida relativament breu però igualment esgotadora a la capital anglesa. Com a mitjà de subsistència, a part de donar algunes classes, es va acabar convertint en periodista, concretament en corresponal i col·laborador de diversos mitjans de comunicació. Des de l'inici de 1901 i fins a febrer de 1910, va anar enviant, amb una periodicitat gairebé diària, telegrams i cartes a l'*Heraldo de Madrid* que signava amb el pseudònim de Leslimay, uns textos de caràcter forçosament breu en els quals recollia, amb una gran agilitat i brillantor, l'actualitat més viva de la societat britànica. Més tard va reprendre la seva presència a la premsa madrilenya, en aquest cas a través del diari republicà *El País*, on enviava cròniques un xic més espaciades i més llargues, sense pretendre cobrir l'actualitat més immediata. En aquests mateixos anys també, i de manera més o menys simultània, va fer de corresponal a Londres o de col·laborador de diversos periòdics francesos, argentins i belgues.

Tarrida treballava com un escarràs, però combinava la feina amb la participació en tota mena de causes i activitats de signe llibertari, sindical, pacifista, lliurepensador... Constantment escrivia articles –tot sovint de caràcter científic, com el centenar llarg que va anar enviant a *La Revista Blanca* (1899-1905) o com els que va recollir en el llibre *Problemas trascendentales* (1908)–, participava en tota mena de congressos, feia mítings o donava conferències sobre els temes més diversos, alguns dels quals vinculats a una de les seves aficions més arrelades, l'astronomia, en la qual va esdevenir una autèntica autoritat reconeguda per les institucions britàniques. Personatge únic i singular en el si de l'anomenada Secció Vària anglesa –adherida a la Federació espanyola de Societats de Resistència–, Tarrida va assumir en tot moment el paper de representant i d'ambaixador a Londres del món llibertari català i espanyol, ja

7. Sobre tot aquest epígraf i bona part del que vindrà a continuació, vegeu A. DALMAU, *El procés de Montjuïc...*

fos per acollir calorosament els exiliats, per fer de tornaveu de tot el que passava a o per rebre visitants assenyalats com ara Ferrer i Guàrdia el 1909, poc abans que aquest darrer fos executat amb posterioritat a la Setmana Tràgica. Simultàniament, gràcies en bona mesura al seu tarannà generós i dialogant, va poder cultivar a fons la seva amistat amb persones significades del món de la política i el sindicalisme britànic, o amb personatges també exiliats com ell a Anglaterra, com ara Errico Malatesta, Louise Michel, el príncep Kropotkin, Rudolf Rocker, Gustav Landauer, etc.

Molt poc abans de la promulgació de l'indult de 1900 que hem esmentat abans, Fernando Tarrida va haver de passar pel tràngol terrible de perdre, en un termini de vuit mesos, la seva jove esposa, May, i la seva criatura del mateix nom, per les quals sentia una estimació molt profunda. Anys després, però, refaria plenament i feliçment la seva vida familiar amb una viuda, Bessie George, que ja era mare d'una nena. D'aquesta nova unió en van néixer els tres fills supervivents de Tarrida, Margarita, John i Ana.

CAP AL LABOUR PARTY

En els últims anys de la seva vida, i sense renegar mai de les seves creences llibertàries, Tarrida del Màrmol es va anar desplaçant a poc a poc cap al que els anglesos anomenen el socialisme del *gas and water*, és a dir, cap al socialisme no revolucionari comú en la tradició britànica.⁸ En un temps d'al·luvió en què grups i tendències ben diversos, polítics i sindicals, anaven confluint en el que acabaria sent el 1906 el Partit Laborista, ens consta amb certesa que Tarrida va adscriure's directament en alguns d'aquests grups. Així, sabem que va ser membre de l'Independent Labour Party (ILP), fundat el 1893 pel miner escocès James Keir Hardie i animat principalment per Ramsay MacDonald, gran amic de Tarrida i futur *premier* britànic. Dins l'ILP va prendre part activa en la Walthamstow Branch, una branca molt petita d'una quarantena de membres que simpatitzava amb l'anarquisme. I, en un escrit a MacDonald de prop d'un any abans de morir, Tarrida va anunciar-li la seva intenció d'unir-se a la Fabian Society, un dels grups més actius i prestigiosos que també va contribuir decisi-

8. George Richard ESENWEIN, *Anarchist Ideology and the Working-Class Movement in Spain, 1868-1898*, Berkeley / Los Angeles, University of California Press, 1989, p. 200.

vament en la configuració del Partit Laborista i que havia tingut membres tan destacats com l'escriptor George Bernard Shaw, l'anarquista Charlotte Wilson, la feminista Emmeline Pankhurst i l'escriptor H. G. Wells.⁹

En els primers anys de la dècada de 1910, Fernando Tarrida, que no sense dificultats va aconseguir la naturalització britànica, va estar malalt força sovint, a causa de la seva bronquitis crònica. Continuava, això sí, enviant les seves cròniques i no deixava de complir els manaments de l'amistat i de la solidaritat amb tota mena de causes. En el darrer moment, i com els seu amic Piotr Kropotkin o Charles Malato i enfront d'un altre amic com Errico Malatesta i els llibertaris més joves, va abandonar la seva neutralitat antibel·licista davant la Primera Guerra Mundial, en el context d'una polèmica que dividiria profundament el moviment anarquista.¹⁰ El 15 de març de 1915 va morir de sobte a Londres mateix, quan només tenia 54 anys, com a conseqüència d'un vessament cerebral i poc després d'haver enllestit el que seria el seu darrer article. Tot just feia escassament tres mesos i mig, el 30 de novembre de 1914, s'havia mort a Barcelona el seu gran mentor i amic, el seu autèntic «germà», Anselmo Lorenzo, amb qui va mantenir fins al darrer moment aquella correspondència que s'havia iniciat a finals de 1897, quan ambdós van separar-se després d'haver compartit l'exili de París.

Entre les moltes coses elogioses que van dir-se llavors de Fernando Tarrida del Màrmol, potser en són un bon resum aquestes paraules de P. Friedberg que traduïm de *The Socialist Review* (agost-setembre de 1915): «Centenars de companys de tot el món van rebre el seu ajut material. I, així com sempre estava disposat a acceptar les febleses dels altres, mai no s'hauria rebaixat a utilitzar els polítics amb qui tenia amistat. Ha mort pobre. Però el regne del cel a la terra està fet d'aquesta mena d'homes». Tan pobre va morir Tarrida, que els seus amics anglesos es van considerar en l'obligació de constituir un comitè per recollir fons per a la seva família...

9. P. FREIDBERG, a «Tarrida del Màrmol», *The Socialist Review*, Londres, agost-setembre de 1915, p. 687-688.

10. Federica MONTSENY: *Anselmo Lorenzo. El hombre y su obra*, coberta d'Amster. S. I. Ediciones Españolas, 1938 (Los Precursores). Sobre aquesta polèmica, vegeu Teresa ABELLÓ GÜELL, «L'antimilitarisme anarquista davant la guerra de 1914», a *Revolució i Socialisme. Col·loqui Internacional*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 1989, vol. II, p. 7-20.

L'enginyer cubanocatalà, que en paraules del seu amic Malatesta «té una pàgina gloriosa en la història de l'emancipació humana», va ser enterrat al costat de la seva esposa May i la seva filleta, May Luciana Margarita, en una humil i ignorada tomba del cementiri de Ladywell, prop de Lewisham, al Regne Unit. És un lloc tranquil, poblat de milers de làpides, on es fa difícil de trobar i de distingir la seva. Però un cop descoberta, i encara que siguin mig esborrades per la pàtina del temps, hi podem llegir unes paraules justes que resumeixen bé la trajectòria i el sentit de l'existència d'un home que bé mereix de ser recordat pels seus compatriotes. Aquest epitafi precís i breu, traduït de l'anglès, diu així: «Fernando Tarrida del Mármol, 1861-1915. Per la llibertat i la causa dels humils va donar tot el que tenia»...¹¹

BIBLIOGRAFIA

- ABELLÓ I GÜELL, Teresa. *Les relacions internacionals de l'anarquisme català (1881-1914)*. Barcelona: Edicions 62, 1987.
- «Tarrida del Mármol, Fernando». A: M. Teresa Martínez de Sas i Pelai Pagès (coord.). *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*. Barcelona: Ed. Universitat de Barcelona / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, p. 1354.
- Anarchists Without Adjectives: Voltairine de Cleyre, Fred Woodworth, Max Nettlau, Fernando Tarrida Del Mármol*. General Books LLC, 2010, 24 p.
- ANDERSON, Benedict. *Under Three Flags. Anarchism and the Anti-Colonial Imagination*. Verso, 2005. (Hi ha traducció castellana: *Bajo tres banderas. Anarquismo e imaginación anticolonial*. Madrid: Akal, 2008.)
- ESENWEIN, George Richard. *Anarchist Ideology and the Working-Class Movement in Spain, 1868-1898*. Berkeley / Los Angeles: University of California, 1989.
- FEDERICO URALES (Joan Montseny). «Fernando Tarrida del Mármol», *La Revista Blanca*, 170, 15 de juny de 1930. (Reproduït com a pròleg de Fernando TARRIDA DEL MÁRMOL. *Problemas trascendentales. Estudios de sociología y ciencia moderna*. Barcelona: La Revista Blanca, 1930 [Impresos Costa].)

11. Transcripció, anotada, de la conferència pronunciada en la sessió inaugural de curs de la SCEH, el 23 d'octubre de 2012.

- FERNÁNDEZ, Frank. *La sangre de Santa Águeda. Angiolillo, Betances y Cánovas*. Miami (EUA): Ediciones Universal, 1994.
- FREIDBERG, P. «Tarrida del Màrmol». *The Socialist Review*, Londres, agost-setembre de 1915, p. 682-688.
- ÍÑIGUEZ, Miguel. *Enciclopedia histórica del anarquismo español*. Vitoria: Asociación Isaac Puente, 2008, p. 1676.
- MALATESTA, Errico. «Death of F. Tarrida del Màrmol». *Freedom*, 312, abril de 1915.
- MARTÍNEZ DE SAS, M. Teresa i PAGÈS, Pelai (coord.). *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*. Barcelona: Universitat de Barcelona / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, p. 1354.
- MONTSENY, Federica. *Anselmo Lorenzo. El hombre y su obra*. Ediciones Españolas, 1938 (Los Precursores).
- PALMIRO DE LIDIA (Adrián del Valle). «Evocando el pasado (1886-1891)», *La Revista Blanca*, núm. 100-104, 15 de juliol, 1 d'agost, 1 i 15 de setembre de 1927.
- VALLE-INCLÁN, Javier de. *Biografía de la Revista Blanca*. Barcelona: Sintra, 2008, p. 272-273.
- VALLINA, Pedro. *Mis memorias*. Caracas i Mèxic: Tierra y Libertad, 1968 i 1971. Vol. 1.
- VICENTE IZQUIERDO, Manuel. *Josep Llunas i Pujals (1852-1905), «La Tramontana» i el lliurepensament radical català*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1999.
- VIGÓ I MARCÈ, Antoni. *La fàbrica Tarrida (1874-1908)*. Sitges: Grup d'Estudis Sitgetans, 1987 (Quaderns; 22), 16 p.